

Аванесова Н. Е.

*кандидат економічних наук, доцент,
професор кафедри фінансів та кредиту
Харківського національного університету будівництва та архітектури*

Avanesova N. E.

*Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
Professor, Chair of Finance and Credit
Kharkiv National University of Construction and Architecture*

РИЗИКИ ТА ДЖЕРЕЛА ЗАГРОЗ ЕКОНОМІЧНІЙ БЕЗПЕЦІ ОБОРОННОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ

RISKS AND SOURCES OF THREATS TO ECONOMIC SECURITY OF DEFENSE INDUSTRY OF UKRAINE

Анотація. Метою статті є визначення ризиків та основних загроз економічній безпеці оборонної промисловості України для створення механізму запобігання негативним наслідкам глобалізації та їх нейтралізації. У результаті проведеного аналізу існуючих наукових підходів встановлено, що економічна безпека окремої галузі є складним багатозначним поняттям, яке доцільно розглядати з різних позицій відповідно до мети дослідження.

Ключові слова: ризики та джерела загроз, економічна безпека, оборонна промисловість України, глобалізація, чинники виникнення ризиків і загроз економічній безпеці оборонної промисловості.

Постановка проблеми. Одним із найважливіших завдань державного регулювання господарської системи є досягнення високого рівня економічної безпеки. В умовах посилення глобалізаційних процесів актуалізуються традиційні та виникають нові види економічних загроз.

Світова глобалізація виявилась найбільш суперечливою тенденцією розвитку сучасного господарства. З одного боку, на думку спеціалістів у галузі світової економіки, дане явище гарантує прогрес економічних зв'язків через міжнародну кооперацію виробництва, розвиток міжнародного поділу праці, зовнішньої торгівлі та міжнародних економічних відносин у цілому. Забезпечуючи таким чином посилення взаємозв'язку та взаємозалежності національних економік, глобалізація створює додаткові можливості їх розвитку, яких уособлені національні економіки не мали. З іншого боку, глобалізація, на думку спеціалістів, є великою загрозою для національної безпеки кожної окремої країни, оскільки наростання глобалізаційних процесів зосереджує всю владу в руках великих транснаціональних корпорацій, нейтралізуючи можливості урядів таких країн впливати на ситуацію у власній національній економіці. Відповідно, глобалізацію можна розглядати як явище різновекторного впливу, проте уникнути подальшого наростання глобалізаційних процесів неможливо.

Історичне визначення України як центральноєвропейської держави та її географічне розташування на кордоні між Сходом і Заходом зумовили особливий вплив глобалізації світової економічної системи на розвиток національної економіки на початку ХХ ст., що й обумовило появу низки викликів національній безпеці нашої держави, особливо з урахуванням тенденцій силової тотальної глобалізації. Цей вплив для України значно посилюється і набув особливо загрозової форми на протязі останніх років.

Саме тому на сьогодні питання забезпечення національної безпеки України набуває особливої актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У найбільш загальному визначенні сутність безпеки як наукової категорії можна трактувати як здатність суб'єкта до

функціонування та подальшого розвитку за усунення значного впливу зовнішніх і внутрішніх загроз. Як зазначено в Економічній енциклопедії [4, с. 537], національна безпека – це сукупність зв'язків і відносин, які характеризують такий стан держави, коли гарантується її стійке стабільне існування, здатність до саморозвитку і прогресу, ефективне протистояння внутрішнім і зовнішнім загрозам. Вирішальну роль у формуванні, функціонуванні та забезпеченні ефективної системи національної безпеки відіграє економічна безпека.

Своєю чергою, економічна безпека розглядається на двох рівнях: валютно-фінансовому та науково-інформаційному. Економічна (валютно-фінансова) безпека – це незалежність держави від інших держав і міжнародних фінансово-кредитних організацій щодо забезпечення національної економіки необхідними валютно-фінансовими ресурсами і недопущення надмірного розширення тіньового сектору економіки, впливу національного капіталу, а також значних фінансових диспропорцій, що загрожують нестабільністю валютно-фінансової сфери, підривом інвестиційного клімату [3, с. 414]. Економічна (науково-інформаційна) безпека являє собою наявність економічного суверенітету держави у сфері науки й інформаційного простору [3, с. 414].

У цілому слід зазначити, що поняття економічної безпеки досліджується у працях багатьох учених. Зокрема, можна виділити наукові роботи таких авторів, як: О.М. Бандурка, В.С. Духов [7], А. Ревенко [11], В.О. Гончарова [2], С.М. Шкарлет [14] та ін.

Сутність визначення економічної безпеки у дослідженнях зазначених науковців зводиться до її трактування як комплексу заходів, що спрямовані на забезпечення стійкого розвитку держави та протистояння негативному впливу зовнішніх і внутрішніх загроз.

Разом із тим слід зазначити, що категорія економічної безпеки не є притаманною тільки державі в цілому. Наразі її дослідження розширюється у бік окремих галузей, підприємств і навіть громадян.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У більшості наукових праць загрози економічній безпеці розглядаються стосовно економіки певної країни в цілому. Однак сьогодні в умовах зовнішньої агресії в бік Української держави, що критично погіршила динаміку соціально-економічного розвитку, посилила макроекономічні дисбаланси та погіршила коротко- та середньострокові перспективи економічного росту, одним із пріоритетів політики забезпечення її економічної безпеки є стабільне функціонування оборонної промисловості України, тому недостатнє висвітлення в науковій літературі питання забезпечення економічної безпеки саме оборонної промисловості України потребує більш детального дослідження з точки зору визначення ризиків і джерел загроз її економічній безпеці.

Мета статті полягає у визначенні ризиків та основних загроз економічній безпеці оборонної промисловості України для створення механізму запобігання негативним наслідкам глобалізації та їх нейтралізації.

Вклад основного матеріалу дослідження. Глобалізація світової економіки є складною, багатовимірною і неоднозначною проблемою, тому з приводу визначення її суті існує багато розбіжностей. Учені сходяться на думці, що глобалізація означає не лише новий кількісний вимір міри інтенсивності взаємозв'язків окремих країн та їх економік, а й нову якість таких зв'язків, коли формується фактично новий, глобальний рівень економічної глобалізації [9, с. 5–7].

Поряд із виникненням і формуванням нових джерел та умов розвитку глобалізація створює виклики економічній безпеці держави. У сучасних умовах без урахування цих викликів неможливо забезпечити стабільний розвиток та конкурентоспроможність національної економіки будь-якої країни [8, с. 42]. Найбільш актуальними викликами глобалізації, які створюють численні загрози економічній безпеці держави, є такі:

- нестабільність світової фінансової системи, яка супроводжується незбалансованістю світової торгівлі та інвестиційних потоків між найбільшими економічними центрами світу [10];

- розширення світових ринків для певних видів продукції, товарів і послуг [8, с. 25];

- поширення кризових явищ [5, с. 100–101];

- експансія передових країн світу [12, с. 21–22];

- дефіцит ресурсів для розширеного розвитку [13, с. 98].

Особливе місце в системі національної економічної безпеки посідає проблема економічної безпеки окремих галузей народного господарства, що має дуальний характер. З одного боку, функціонування галузей здійснюється в умовах нестаціонарного зовнішнього середовища, для якого характерні зниження обсягів інвестиційних вкладень, високі процентні ставки за довготерміновими банківськими кредитами, нестабільність податкового законодавства тощо, що істотно знижує рівень життєдіяльності окремих підприємств галузі та підвищує ймовірність переходу в кризовий стан. З іншого боку, кризові тенденції на мікрорівні створюють передумови негативних тенденцій розвитку регіональних систем і зниження рівня національної економічної безпеки [1, с. 129–130].

Загалом, стан оборонної промисловості характеризується:

- низьким рівнем задоволення потреб збройних сил, практичною відсутністю внутрішнього ринку озброєння та військової техніки;

- фрагментацією галузі і значними диспропорціями в її сегментах;

- переважанням державної форми власності на підприємствах і неефективністю державного управління на

національному, галузевому, регіональному рівнях і на рівні підприємств;

- низьким рівнем технологічної оснащеності і браком ресурсів (управлінських, кадрових, фінансових) для розвитку, ускладненим доступом до інвестиційних і кредитних ресурсів;

- значною залежністю винятково від російських постачальників і замовників;

- низьким рівнем залучення до міжнародної кооперації.

Сьогодні оцінка оборонної промисловості не є однозначною і залежить від стану справ у певних, умовно виокремлених сегментах (групах) і на конкретних підприємствах. Залежно від результативності діяльності підприємства можна умовно поділити на три групи, склад яких є мінливим.

Групу найбільш успішних і стабільних вітчизняних оборонних підприємств (20–25) становлять провідні підприємства ракетно-космічного, авіабудівного, танкового та авіаційного двигунобудування, морського газотурбобудування; розробки та виробництва бортових систем управління, високоточних засобів ураження, радіолокаційних і радіотехнічних систем, окремих унікальних типів комплектуючих систем озброєння та військової техніки. Останнім часом до цієї групи наближаються окремі ремонтні підприємства, переважно авіаційної техніки [6, с. 79].

Головними характеристиками більшості підприємств цієї групи є:

- кращий, ніж у цілому в галузі, менеджмент;

- орієнтація на виробництво товарів і послуг, що користуються попитом і є конкурентоспроможними в певних нішах міжнародного ринку озброєння та військової техніки;

- наявність відповідних замкнених (орієнтованих на кінцеву продукцію) виробничих циклів (при цьому важливо розрізняти цикли виробництва кінцевої продукції, повністю замкнуті всередині країни, що сьогодні є скоріше винятками із загальних правил, і в рамках міжнародної (транснаціональної) кооперації, на що орієнтується переважна більшість оборонних компаній у світі);

- отримання певної частки державного оборонного замовлення;

- наявність платоспроможного та підтверженого контрактами попиту на продукцію за умов певної диверсифікації замовників (портфелю замовлень);

- можливість самостійного (або через державного посередника) виходу на зовнішні ринки;

- наявність певних обігових коштів для початку нових розробок та оновлення виробничих потужностей.

Групу менш стабільних підприємств (що тримаються на плаву) становлять виробничі та ремонтні підприємства, науково-дослідні інститути, конструкторські бюро (20–25), що мають певні (іноді унікальні) проектувальні, технологічні або виробничі можливості, але стабільність яких є менш надійною і критично залежною від експортних замовлень, на обсяги яких критично впливає економічна та часто політична кон'юнктура ринку озброєння та військової техніки. Окремі з цих підприємств є субпідрядниками в контрактах підприємств першої групи [6, с. 79–80].

Головними характеристиками цієї групи є: сучасний менеджмент; наявність розгалуженої мережі реальних і потенційних замовників і контрагентів; підтримка певної гнучкості за рахунок диверсифікації замовників і переорієнтації на виробництво цивільної продукції, а також наявності «лідерних» технологій і можливості вкладати певні кошти в нові розробки та модернізацію виробничого обладнання.

До останньої групи належить решта підприємств (понад 100), значна частка яких є збитковими через недо-

статню якість менеджменту, високий знос і низький технологічний рівень основних фондів, відсутність замовлення і підтримки з боку держави [6, с. 80].

Загальними проблемами, що гальмують розвиток галузі, є:

- неповнота та суперечливість нормативно-правової бази, яка стримує ініціативу та недостатньою мірою стимулює оборонні підприємства до розвитку;

- неефективне державне управління, головними недоліками якого є: низька якість і неузгодженість між собою державних програм; недостатні обсяги та недосконалі цільова спрямованість державного оборонного замовлення, нерегульованість механізмів лобювання; низький рівень виконавської дисципліни; відсутність ефективної координації та механізмів участі державних органів в управлінні підприємствами; недостатнє врахування ринкових механізмів, кон'юнктури ринків і реальних можливостей із забезпечення конкурентоспроможності оборонних підприємств;

- дефіцит якісних управлінських, наукових, інженерних і технічних кадрів, «кадровий голод» на підприємствах;

- високий рівень ресурсоспоживання та низька рентабельність підприємств, що заважає підвищенню конкурентоспроможності їх продукції на зовнішніх ринках;

- низька інвестиційна привабливість підприємств та ускладнений доступ до кредитних ресурсів;

- політичні обмеження на доступ до іноземних джерел підвищення технологічного рівня виробничих потужностей оборонних підприємств;

- недостатній рівень військово-технічного співробітництва: невизначеність довгострокових перспектив співробітництва з іноземними державами, переважно разовий характер більшості контрактів; недостатні державна підтримка та ефективність механізмів просування продукції вітчизняних підприємств на зовнішній ринок; недостатній рівень виробничої і науково-технічної кооперації з іншими державами; неефективна координація діяльності українських експортерів.

Невдоволення сьогодишнім станом оборонної промисловості пов'язане переважно з її неспроможністю задовольнити потреби збройних сил. Проте це невдоволення має бути адресоване не стільки до оборонної промисловості, скільки до системи оснащення озброєння та військової техніки, якої в державі в цілісному вигляді не існує. Це є однією з причин низької якості державного замовлення.

Таким чином, цілісного оборонно-промислового комплексу в Україні не існує, як не існує перспектив, можливостей і доцільності його створення. Через це, а також на фоні світових і вітчизняних тенденцій до зменшення частки державної власності у промислових об'єктах зміст пропозицій зі створення єдиної системи управління оборонною промисловістю викликає багато питань. Головною проблемою оборонної промисловості України є відсутність ефективної державної військово-технічної політики. За цих умов ані централізоване, ані децентралізоване управління не здатні радикально покращити ситуацію. Форма управління має відповідати процесам, що відбуваються в галузі та на ринках реалізації її продукції.

Все це не дає змоги повною мірою говорити про забезпечення економічної безпеки оборонної галузі.

Разом із тим для запобігання ризикам і загрозам економічній безпеці оборонної галузі, на нашу думку, необхідно постійно враховувати весь спектр численних чинників, від яких залежить її функціонування, до яких ми пропонуємо віднести:

- адаптивність стратегічного потенціалу галузі, що визначається не тільки внутрішніми, а й зовнішніми впливами;

- залежність галузі від інтенсивності кооперованих її зв'язків із постачальниками різного роду ресурсів;

- охорону комерційної таємниці галузі, з одного боку, і нагромадження інформації про можливе втручання інших економічних агентів у діяльність галузі – з іншого;

- рівень можливого ризику прийнятих рішень.

Відповідно до випадків свого прояву, вказані чинники виникнення ризиків і загроз економічній безпеці оборонної промисловості України є її зовнішніми ризиками та загрозами. Вони, з одного боку, взаємозалежні, зумовлюють одна одну, але, з іншого – дуже автономні. Взаємозалежність ризиків і загроз визначається складними підпорядкованими зв'язками, що характерні для держави, галузі, регіону та підприємства. Автономність аналізованих ризиків і загроз залежить від рівня свободи і прав, які держава надає галузям, регіонам і підприємствам, а також від рівня витрат, що випливають за проявом ризиків і загроз.

Із зовнішніми ризиками та загрозами тісно пов'язані внутрішні ризики та загрози економічній безпеці оборонної промисловості України. Суть цих ризиків і загроз проявляється вже в їхній назві і відображає джерело їх формування – з боку внутрішнього для галузі середовища за рахунок помилок і прорахунків, допущених керівництвом суб'єктів господарювання в галузі.

Звідси випливає пряма залежність між економічною безпекою оборонної промисловості України та її можливостями реагування на виникнення зовнішніх і внутрішніх ризиків і загроз. Якщо внутрішні ризики та загрози прямо залежать від кваліфікації управлінського персоналу окремих суб'єктів господарювання галузі і, отже, можуть бути вчасно виявлені та локалізовані, то зовнішні ризики та загрози, що відображають загальне економічне становище в країні, локалізованими бути не можуть.

Висновки. Глобалізаційні процеси зачіпають усі складові частини економічної безпеки держави, створюючи загрози для розвитку національної економіки. Специфіка оборонної промисловості України дає змогу зробити висновки про складність та неоднозначність визначення її економічної безпеки. Оскільки оборонна промисловість є одним із ключових секторів народного господарства України за умови наростання кризових явищ в економіці держави та загострення зовнішньої агресії, ефективність її функціонування є індикатором розвитку економіки держави в цілому. Розвиток оборонної промисловості в сучасних умовах подолання наслідків кризових явищ і протидії зовнішній агресії є можливим лише на основі ефективного управління її економічною безпекою.

Список використаних джерел:

1. Васильців Т.Г. Чинники та джерела загроз економічній безпеці підприємства / Т.Г. Васильців, М.Б. Пасичник // Науковий вісник ЛНТУ України: збірник наукових праць. – 2008. – Вип. 18.10. – С. 128–135.
2. Гончарова В.О. Вплив тіньової економіки на економічну безпеку держави / В.О. Гончарова. – Х.: ХНУ, 2001. – 195 с.
3. Економічна енциклопедія: у 3-х т. Т. 1 / Редкол.: С.В. Мочерний (відп. ред.) [та ін.]. – К.: Академія, 2000. – 864 с.
4. Економічна енциклопедія: у 3-х томах. Т. 2 / Редкол.: С.В. Мочерний (відп. ред.) [та ін.]. – К.: Академія, 2001. – 848 с.
5. Лук'яненко Д.Г. Економічна інтеграція і глобальні проблеми сучасності: [навч. посіб.] / Д.Г. Лук'яненко. – К.: КНЕУ, 2005. – 204 с.

6. Оборонна політика: потреба реформ Збройних сил України: збірник матеріалів за результатами публічних консультацій / За заг. ред. проф. Р.В. Богатирьової. – К.: Заповіт. – 2011. – 148 с.
7. Основи економічної безпеки: [підручник] / О.М. Бандурка, В.Є. Духов, К.Я. Петрова, М. Черняков. – Х.: НУВС, 2003. – 236 с.
8. Пастернак-Таранушенко Г. Результаты исследования путей обеспечения экономической безопасности Украины / Г. Пастернак-Таранушенко // Экономика Украины. – 1999. – № 2. – С. 21–28.
9. Поважний С.Ф. Державне управління національною економікою в умовах глобалізації / С.Ф. Поважний, Г.О. Єпішенкова, А.А. Нікітіна // Збірник наукових праць Донецького державного університету управління. Серія «Державне управління». – 2010. – № 151. – С. 3–14.
10. Процюк Л.В. Інвестиційна привабливість України / Л.В. Процюк, Ю.В. Герасименко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gusnauka.com/2_KAND_2011/Economics/78493.doc.htm.
11. Ревенко А. Проблеми формування національної безпеки / А. Ревенко // Економіка України. – 1993. – № 1. – С. 15–21.
12. Сенчагов В. Стратегические цели и механизм обеспечения экономической безопасности / В. Сенчагов // Проблемы теории и практики управления. – 2009. – № 3. – С. 18–23.
13. Харинович Д.О. Зовнішньоекономічна безпека України: економічні проблеми і загрози глобалізації / Д.О. Харинович // Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. – 2009. – № 4. – С. 90–104.
14. Шкарлет С.М. Еволюція категорії «безпека» в науковому та економічному середовищі / С.М. Шкарлет // Формування ринкових відносин. – 2007. – № 6. – С. 7–12.

Аннотация. Целью статьи является определение рисков и основных угроз экономической безопасности оборонной промышленности Украины для создания механизма предотвращения негативных последствий глобализации и их нейтрализации. В результате проведенного анализа существующих научных подходов установлено, что экономическая безопасность отдельной отрасли является сложным и многозначным понятием, которое целесообразно рассматривать с различных позиций в соответствии с целью исследования.

Ключевые слова: риски и источники угроз, экономическая безопасность, оборонная промышленность Украины, глобализация, факторы возникновения рисков и угроз экономической безопасности оборонной промышленности.

Summary. The purpose of this article is to identify the risks and major threats to economic security of Ukraine's defence industry to create a mechanism to prevent the negative effects of globalization and neutralize them. In the result of the analysis of existing scientific approaches revealed that the economic security of the individual industry is a complex and polysemous concept that can be viewed from different positions in accordance with the purpose of the study.

Key words: risks and sources of threats, economic security, Ukrainian defense industry, globalization, factors of risks and threats to economic security of the defense industry.